

Тарас ЧУХЛІБ (Київ)

ЛЬВІВСЬКИЙ ЄПИСКОП ЙОСИФ ШУМЛЯНСЬКИЙ – ВІЙСЬКОВИЙ ДІЯЧ ТА ДИПЛОМАТ КОРОНИ ПОЛЬСЬКОЇ

(60-ті роки XVII – початок XVIII ст.)

Історики Антоній Петрушевич, Петро Троїцький, Ісидор Шараневич¹ протягом другої половини XIX ст., а Микола Андрусак та В'ячеслав Заїкін² у 30-х рр. XX ст. вже висвітлювали насичену різними подіями біографію українського церковного діяча 60-х рр. XVII – початку XVIII ст. Йосифа Шумлянського. А Іван Франко навіть порівнював православного єпископа зі Львова, який перейшов до унії, з відомим політичним діячем доби Хмельниччини, руським воєводою Речі Посполитої Адамом Киселем³. Однак більшість із дослідників, в т. ч. й сучасні історики (Ігор Скочиляс, Петро Вавженюк, Світлана Біла)⁴, звертали увагу, головню, на церковну політику єпископа Йосифа Шумлянського, залишаючи поза полем зору

¹ *Петрушевич А.* Йосиф Шумлянський. – Львов, 1862; *Троїцький П.* Об Иосифе Шумлянском, епископе львовском, галицком и каменец-подольском // Подольские епархиальные ведомости. – 1865. – № 11. – С. 472–485; № 13. – С. 572–584; *Шараневич И.* Йосиф Шумлянський, руский єпископ Львовський от г. 1667 до г. 1708. Биографический начерк с портретом. – Львов, 1896.

² *Andrusiak M.* Józef Szumlański: pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708). Zarys biograficzny. – Lwów, 1934; *Заикин В.* Еп. Йосиф Шумлянський и Ставропигия. – Львов, 1935. Див. також: *Андрусак М.* Львівський єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання церков // Логос. – Йорктон, 1978. – Т. 29, ч. 1. – С. 23–58.

³ Церковній та літературній діяльності Й. Шумлянського І. Франко присвятив декілька статей: *Франко І.* Йосиф Шумлянський, львівський єпископ 1668–1708 рр. і заведення унії в Галичині // *Його ж.* Збір. творів: У 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 143–157; *Його ж.* Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683–1686 рр. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1901. – Т. 39. – С. 1–5; *Франко І.* (Мирон). Йосип Шумлянський, последний православный епископ львовский и его “Метрика” // Киевская старина. – Киев, 1891. – Т. 33 – С. 337–362; *Його ж.* Збір. творів... – Київ, 1982. – Т. 33. – С. 431–437; *Його ж.* [Рецензія] Йосиф Шумлянський, руский єпископ Львовський от г. 1667 до г. 1708. Биографический начерк с портретом. Написал Исидор Шараневич. Львов, 1896 // *Його ж.* Збір. творів... – Т. 47. – С. 123–135.

⁴ Див.: *Скочиляс І.* “Нова унія” Шумлянського та регіональний варіант Slavia Unita XVIII ст. // *Його ж.* Галицька (Львівська єпархія) XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 273–318; *Його ж.* Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владцтва Йосифа Шумлянського // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240 – С. 530–589; *Біла С.* До історії боротьби Йосифа Шумлянського за Львівську єпископську кафедру // Історія релігій в Україні: Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції (Львів, 11–13 травня 1999 року). – Львів, 1999. – Кн. I. – С. 43–45; *Wawrzeniuk P.* Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lwiv 1668–1708. – Stockholm, 2005 та ін.

військово-політичну та дипломатичну діяльність цього й насправді дуже “войовничого” історичного діяча.

Народився Іван Шумлянський 1644 р. на західноукраїнських землях у сім’ї православного шляхтича з гербу “Корчак” Євстафія-Станіслава Шумлянського та Ганни Гошовської з гербу “Сас”⁵. Свою кар’єру розпочинав саме як військовий, адже у 60-х рр. XVII ст. бачимо його у ранзі товариша (ротмістра) панцирної корогви війська Речі Посполитої. Він брав участь у багатьох воєнних операціях Корони Польської, зокрема, відзначився під час Чуднівської битви 1660 р. з військом Московського царства⁶.

Важко сказати, що спонукало молодого офіцера у 23-річному віці претендувати на місце єпископа Львівської православної митрополії після смерті у 1667 р. Арсенія Желіборського. Адже на той час він не лише не мав якогось церковного сану, але й не був навіть ченцем. Тим не менше львівський шляхтич Іван Шумлянський в результаті виборів місцевого духовенства та потужної підтримки світського шляхетського “лоббі” виборов дуже престижну і впливову церковну посаду єпископа⁷. Про те, що ця боротьба була нелегка, свідчить такий факт. Коли уніяцький митрополит Антін Винницький, скориставшись смертю свого православного візаві Желіборського, зайняв приміщення Львівської єпископської кафедри, Шумлянський на чолі озброєного загону, застосувавши військову силу, вигнав своїх противників із церкви св. Юра⁸. Лише після таких “виборів” молодий шляхтич поїхав до Крехівського монастиря, де отримав чернечий сан та церковне ім’я Йосиф*.

“Людина молода, енергійна, підприємлива і відважна до авантюри; веселий, рухливий, сміливий, говіркий, при тому ж честолюбний, відданий душею інтересам Речі Посполитої польської, при тому ж і руському народу і східній церкві”⁹, – так характеризували Шумлянського сучасники. Після деякої затримки, протягом 1669–1671 рр., новообраний єпископ отримав грамоти на підтвердження свого висвячення від александрійського патріарха Паїсія¹⁰ та константинопольського православного владики Мефодія¹¹. Перед тим, у 1667 р., він отримав привілей

⁵ *Andrusiak M. Józef Szumlański... – S. 5; “Клейнот домов Шумлянских, вѣдом всему свѣту...” [На герб Шумлянских] (Псалтир). Львів: Друкарня при монастирі Святого Юра, 1688.*

⁶ 27 лютого 1667 р. польський король Ян II Казимир надав І. Шумлянському грамоту на відкриття Львівської православної єпархії, де було згадано його військові заслуги “під Чудновим і за Дніпром” (*Скочилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. ... – С. 587–588*).

⁷ *Lisiewicz Z. Walka o biskupstwo. – Lwów, 1888. – S. 4–5.*

⁸ *Шараневич И. Йосиф Шумлянський, русский епископ Львовский... – С. 6; Андрусак М. Боротьба за єпископську катедру (картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.) // Записки ЧСВВ. – 1935. – Т. 6. – Вип. 1–2. – С. 113–115. Боротьба за святоюрську катедру тривала ще досить довго після 1667–1668 рр. (див.: *Скочилас І. Десятилітня боротьба за Святоюрську катедру // Його ж. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. ... – С. 580–584*).*

* Перед складенням монаших обітів Іван Шумлянський розлучився з дружиною, шляхтянкою Оленою Яблонською, яка визнавала римо-католицизм.

⁹ Цит. за: *Шараневич И. Йосиф Шумлянський, русский епископ Львовский... – С. 7.*

¹⁰ “Окружная грамота Александрійского патріарха Паисія Литовско-русскому православному духовенству и мирянам, о законном посвященіи Иосифа Шумлянського в сан єпископа Львовського” (8 октября 1669, г. Могилев) // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. – Санкт-Петербург, 1853. – Т. 5. – С. 121.

¹¹ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. XVII, № 98. – Арк. 1; *Скочилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. ... – С. 587.*

на єпископство від польського короля Яна II Казимира, який потім неодноразово поновлювали: Міхал Корибут Вишневецький у 1669 та 1670 рр. і Ян III Собеський у 1673, 1675 та 1676 рр.¹² Окрім того, Йосиф Шумлянський отримав “благословенні” грамоти від київського митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського та ігумена Хрестовоздвиженського монастиря Скиту Манявського Теофіла¹³.

Розпочав свою світську політичну кар’єру Йосиф Шумлянський із запрошення короля Речі Посполитої Міхала Корибута до участі в комісії між Коронаю Польською та правобережним Військом Запорозьким, яка відбувалася в Острозі у 1670 р. Вона мала за мету підготувати та укласти мирну угоду між козацькою Україною та Польщею¹⁴. Переговорний процес між Чигирином та Варшавою розпочався під тиском гетьманського уряду П. Дорошенка, але прискіпався з польського боку через угоду з Османською імперією. Припускаємо, що Й. Шумлянського також залучили до складення ґрунтового проекту-“інструкції” для польських комісарів, який мав 31 пункт та, зокрема, містив питання щодо врегулювання церковної проблеми¹⁵. У цьому документі була й така засада: якби українські послы під час обговорення церковних питань вимагали б звернення до відповідної статті Гадяцької угоди 1658 р., то потрібно погодитися з цим, але робити це дуже обережно з огляду на велике незадоволення католицького духовництва Речі Посполитої відповідними положеннями угоди¹⁶.

Однак вимоги Корони Польської до правобережного Українського гетьманату орієнтувалися на текст Гадяцької угоди, який був ратифікований на сеймі 1659 р. і з якого були вилучені найважливіші для українців засади. Різні підходи до Гадяцької угоди (Чигирин вважав її чинною, а поляки – навпаки) й затягування Варшавою укладення вигідної для П. Дорошенка угоди в Острозі, змусили гетьмана нарешті узаконити стосунки з Османською імперією – на старшинській раді у грудні 1670 р. ухвалили рішення про остаточний перехід під сюзеренітет султана. У відповідь Варшава ініціювала обрання на гетьманство від частини правобережних полків та Запорозької Січі уманського полковника М. Ханенка, а також запропонувала проводити переговори з ним, а не з П. Дорошенком.

Процес мирних переговорів в Острозі з польського боку контролювали: від сенату – католицькі єпископи С. Сарновський та Т. Уейський; від короля – великий коронний гетьман Я. Собеський. Посередником між Варшавою та урядом М. Ханенка був колишній правобережний гетьман, полоцький стольник П. Тетеря,

¹² ІР НБУВ. – Ф. XVII, № 76. – Арк. 1; № 77. – Арк. 1–2; № 83. – Арк. 1–2; № 88. – Арк. 1; № 112. – Арк. 1–2.

¹³ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. ... – С. 588.

¹⁴ *Чухліб Т.* Дипломатичне баражування Чигирин між Варшавою і Стамбулом (від Підгайців 1667 р. до Острога 1670 р.) // Його ж. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках. – Київ, 2008. – С. 39–45; *Степанков В.* Острозька комісія 1670 року: передумови, хід, наслідки // Україна крізь віки. Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України, професора Валерія Смоля. – Київ, 2010. – С. 481–512.

¹⁵ Повна назва цього документа: “Deputacja na uspokojenie wojska Zaporoskiego i calej Ukrainy w prozbach ich przez supliке podanych przez wielm. i ur. deputatow z senatu i izby poselskiej odprawiona na seimie Warszawskim die 30 mensis Martii a.D. 1670”. Докладніше про це див.: *Чухліб Т.* Гадяч 1658 р. та ідея його відновлення... – С. 40–46.

¹⁶ *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – С. 293.

а Йосиф Шумлянський виступав “медіатором” між королем та урядом П. Дорошенка й перебував у Чигирині. По суті, львівський православний єпископ під час перебування у козацькій столиці мав всіляко затягувати переговори з “непокірним” гетьманом.

Дня 2 (12) вересня 1670 р. було нарешті ухвалено т. зв. Острозьку угоду з представниками М. Ханенка, хоча перед тим переговори з послами П. Дорошенка тривали з перервами близько чотирьох місяців. Зокрема, засади угоди передбачали, що унія на українських землях мала залишатися, а шляхта поверталася б до своїх маєтків в Україні без всіляких обмежень. Вона була скріплена двосторонньою присягою в місцевому костелі отців єзуїтів. Наприкінці року, 22 грудня 1670 р., Острозьку угоду затвердили сеймовою конституцією Речі Посполитої, а її текст внесли до актів Коронної Метрики.

З огляду на владний та військовий контроль П. Дорошенка на території Правобережної України, засади Острозької угоди практично не виконувалися. Згідно зі звітом Й. Шумлянського польському королеві після повернення з Чигирини до Варшави, представники старшини Дорошенка після ознайомлення з текстом угоди 1670 р. найбільше сміялися і глузували з того пункту, де говорилося, що польська шляхта і католицьке духовенство можуть повернутися до своїх маєтностей в Україні. При цьому вони саркастично запитували львівського єпископа: “Чому ж пани не їдуть, адже теперішній гетьман Ханенко їм дозволив?”¹⁷.

Наступного, 1671 р., львівський єпископ здійснив подорож до міст своєї єпархії – Кам’янка-Подільського, Могилева та Бару. Проте під час цієї поїздки його арештували правобережні козаки¹⁸, що, правда, не завадило йому продовжити у Чигирині переговори з гетьманом П. Дорошенком, тепер уже щодо питання його переходу від султана Османської імперії на бік Корони Польської¹⁹. У варшавських колах навіть запідозрили єпископа у змові з гетьманом проти Речі Посполитої. У зв’язку з цим Міхал Корибут хотів зняти його з єпископату і навіть видав щодо цього 5 червня 1671 р. спеціальний універсал²⁰. Однак, у своїх листах до короля Й. Шумлянський зумів переконати його у своїй вірності, засвідчуючи при цьому, що він лише хотів прихилити непокірного П. Дорошенка до присяги Короні. Хоча підстави підозрювати галичанина у тісних зв’язках із козаками все ж таки були, адже ще під час відвідин з дипломатичною місією Константинополя (Стамбула) у 1670 р. старшина Р. Ракушка-Романовський за наказом гетьмана П. Дорошенка провів таємні переговори з каймаком* Кара Мустафою. Після чого османський урядовець вплинув на константинопольського патріарха Мефодія у справі благословіння Й. Шумлянського на Львівську єпархію²¹. Окрім того, очільник

¹⁷ Цит. за: *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко... – С. 327.

¹⁸ *Гетьман П.* Дорошенко наказав затримати Йосифа Шумлянського у відповідь на вбивство членів козацького посольства до уряду Корони Польської, яке здійснив подільський шляхтич Кавецький (*Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / zebra. Fr. Kluczycycki.* – Kraków, 1881. – Vol. 1, pars. II. – S. 613–614, 625).

¹⁹ *Ibidem.* – S. 630–631.

²⁰ *Perdenia J.* Hetman Piotr Doroszenko a Polska. – Kraków, 2000. – S. 258.

* Каймакам – один із найвищих членів османського уряду Діван-і-Хумаюн, друга особа після великого візира Османської імперії.

польського посольства до Правобережної України Я. Петрановський засвідчив, що під час його перебування в Чигирині на початку березня 1671 р. там відбулася козацька рада, на якій був присутній владика Йосиф (хоча за попередньою інформацією він мав перебувати в ув'язненні)²².

Після повернення з Чигирини, з другої половини 1671 р., Й. Шумлянський за дорученням великого коронного гетьмана Я. Собеського підтримував постійні дипломатичні зв'язки з урядом П. Дорошенка²³. Зокрема, єпископ неодноразово очолював польських комісарів під час офіційних переговорів з гетьманом Правобережної України²⁴. Коли у вересні 1672 р. війська кримського хана та правобережного гетьмана мали штурмувати Львів, то саме владика Йосиф домовився з представниками П. Дорошенка про виплату львівськими міщанами контрибуції розміром 80 000 талерів²⁵. 13 квітня 1673 р. сейм Речі Посполитої призначив львівського єпископа очільником посольства до Чигирини²⁶. Наприкінці червня того ж року король Міхал Корибут знову вислав львівського єпископа на переговори з П. Дорошенком. Відомо, що 8 липня Й. Шумлянський був присутній на козацькій раді, де пропонував правобережним українцям повернутися під владу Корони Польської на умовах Підгаєцького перемир'я 1667 р.²⁷

Зірковий час Й. Шумлянського настав з обранням на королівський трон Речі Посполитої його “військового побратима” Яна Собеського, з яким він познайомився під час Чуднівської кампанії 1660 р., коли галицький шляхтич був ротмістром панцирної хоругви²⁸, а Собеський – коронним хорунжим польського війська. Зважаючи на те, що Ян III Собеський склав присягу шляхті в тому, що він обов'язково поверне до “лона” Речі Посполитої втрачену Правобережну Україну, Й. Шумлянський на зламі 1674/1675 рр. знову очолив коронне посольство (разом із С. Морштином) до Чигирини. Воно мало таке завдання від новообраного короля: *по-перше*, пояснити П. Дорошенкові причину приходу в Україну королівського війська, яка полягала у рятунні “християн від бусурманів”; *по-друге*, запевнити бунтівливих українців у тому, що вони отримають “батьківське ласкаве прощення”

²¹ Горобець В. Роман Ракушка-Романовський // Історія України в особах. Козаччина. – Київ, 2000. – С. 138.

²² Бібліотека Польської академії наук у Кракові, відділ рукописів, рукоп. 44. – Арк. 339; Acta Historica res gestas poloniae illustrantia... – Vol. 1. – Pars. II. – S. 630–631

²³ Wójcik Z. Jan Sobieski. – Warszawa, 1984. – S. 206, 245. На початку 1671 р. Йосиф Шумлянський привіз до Варшави з Чигирини пропозиції гетьмана П. Дорошенка щодо налагодження українсько-польських відносин (Бібліотека Музею кн. Чарторийських у Кракові, відділ рукописів, рукоп. 2577, арк. 79). У відповідь великий коронний гетьман Я. Собеський ініціював на раді сенату (3 липня 1671 р.) сейму Речі Посполитої розгляд “українського питання”.

²⁴ Бібліотека Музею кн. Чарторийських у Кракові, відділ рукописів, Теки Нарушевича, № 172, арк. 601–605.

²⁵ Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska... – S. 345.

²⁶ “Pienipotencja senatorow biskupowi Lwowskiemu Jozefowi Szumlanskiemu na sejmie zgromadzeni z Warszawy 13. IV. 1673” // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1964. – Т. X. – Cz. 2. – S. 256–257.

²⁷ Grabowski A. Ojczysty spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. – Kraków, 1845. – Т. II. – S. 229–231.

²⁸ На генеральному колі брацлавської шляхти 1 листопада 1671 р. Йосиф Шумлянського назвали “давнім панцирним товаришем” (Andrusiak M. Józef Szumlański... – S. 51, 56; Perdenia J. Hetman Piotr Doroszenko a Polska... – S. 258).

від короля; *по-третє*, пояснити козацькій старшині, що всі їхні попередні вимоги розгляне черговий сейм й *по-четверте*, що лише в разі вислання Дорошенком татарського війська з України, король зможе визначити коло комісарів для чергових мирних переговорів із Чигирином²⁹.

Результатом перебування посольства Корони Польської в Чигирині стало вироблення (припускаємо, що у цьому процесі брав безпосередню участь і сам Й. Шумлянський) та скерування в лютому 1675 р. до Варшави т. зв. Чигиринських пунктів³⁰. В основному вони опиралися на засади Гадяцької угоди. Згідно з ними український гетьман мав перебувати на таких самих правах, як і великий литовський князь у межах новоствореної польсько-литовсько-української федерації. Також відзначалося, що “Військо Запорозьке має дістати свою окрему територію з точно визначеними кордонами в межах трьох воєводств: Київського, Чернігівського й Брацлавського...”³¹. А отже, влада гетьмана мала поширитися на Лівобережну Україну, що складалася з колишніх Чернігівського й частини Київського воєводств Речі Посполитої. Щодо вирішення церковної проблеми, то: “Унія [що] так швидко утвердилася, так як маємо відомість, в цілому стосовно осіб знесена бути і викорінена не може, коли уні[я]ти до послушенства св. Патріарха Константинопольського, як перед тим бувало, повернутися не хочуть, тоді потреба того, аби уні[а]ти всі до богослужіння і визнання костьола римського і до послушенства папського приступили [...] Церкви і монастирі як в Короні Польській, так і у Великому Князівстві Литовському, де Руський народ і мова знаходиться, в добрах королівських і шляхетських, в містах і селах *нові будувати і старі направляти*, богослужіння згідно з звичними і здавна від церкви східної св. Отцями узаконених порядків відправляти... (виділено нами – Т. Ч.)”³².

Однак Ян III Собеський взагалі відкинув можливість співпраці зі своїм доголітнім суперником на цих умовах і почав планувати черговий військовий похід, аби оволодіти Чигирином та усією Правобережною Україною. Номінація королем у тому ж 1675 р. владики Йосифа адміністратором Київської православної митрополії³³, на нашу думку, мала б сприяти цій амбітній політичній меті. Універсалом із Кракова від 6 лютого 1676 р. Ян III Собеський підтвердив повноваження Йосифа Шумлянського у Львівській та Кам’янецькій єпархіях, а також доручив йому бути розпорядником адміністрації Київської митрополії й Києво-Печерської архимандрії. Хоча, як відомо, влада єпископа у цей час поширювалися лише на львівський, галицький, жидачівський, подільський, тербовлянський, летичівський і брацлавський деканати.

²⁹ “Instrukcja od Naj. Maj. JKMPNM wielebnemu w Bogu Jozefowi Szumlanskiemu episkopowi Lwowskiemu i Stanislawowi z Raciborska Morszynowi podstolemu chelminskiemu oberszterowi gwardii Krolowej JM pani naszej dworzaniowi pokojowemu JKM komisarzom do P. Doroszenki hetmana wojsk zaporoskich starszyzny i wszystkich wojska zapor. Wyprawionym z Braclawia 23. XII r. pansk. 1674” (Бібліотека музею князів Чарторийських, відділ рукописів, рукоп. 423. – Арк. 125–129).

³⁰ Woliński J. Król Jan III a sprawa Ukrainy. 1674–1675. – Warszawa, 1934. – S. 23–27.

³¹ Archiwum główne akt dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Ф. Архів Замоїських, № 3036. – Арк. 235–242.

³² Biblioteka Narodowa (Warszawa) (далі – BN). – Ф. Бібліотека ординації Замоїських. – № 1807. – Арк. 138. Див. також: Woliński J. Król Jan III a sprawa Ukrainy... – S. 23.

³³ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія... – С. 590.

Попри свій високий церковний сан, Йосиф Шумлянський протягом вересня–жовтня 1676 р. на чолі панцирної хоругви зі Львова взяв участь у Журавненській військовій кампанії коронної армії проти Османів. Відомо, що під час однієї зі сутичок вбито вірного помічника Шумлянського, дячка Петруся, що був поруч зі своїм патроном³⁴. Після бойових звитяг під Журавном єпископ знову приступив до дипломатичної діяльності. Наприкінці 1670-х рр. він зустрівся з османським ставлеником, князем-гетьманом Ю. Хмельницьким, у 1680-х листувався з лівобережним “регіментарем” І. Самойловичем, а на початку 1690-х рр. – гетьманом Лівобережної України І. Мазепою та навіть козацькими полковниками Слобідської України³⁵.

Восени 1678 р. львівський єпископ отримав завдання від Яна III Собеського вмовити Ю. Хмельницького піддатися під протекцію польського короля. Московські послы у Варшаві повідомляли, що король обіцяв “турецькому” гетьманові в разі переходу на його бік зберегти князівський титул, а козацькій Україні знову, як і в 1658 р., пропонувалося надати рівні політичні права з Коронаю Польською і Великим князівством Литовським. Під час особистої зустрічі з Ю. Хмельницьким у Немирові єпископ Йосиф Шумлянський запевняв молодшого сина Б. Хмельницького в тому, що не буде переслідувати православну віру³⁶.

Згідно з твердженням сучасного історика Ю. Мицика, влітку 1682 р. Ян III Собеський відіслав Й. Шумлянського до Запорозької Січі³⁷, однак знаємо, що до запорожців королівське послання повіз козацький старшина Я. Ворона³⁸. У 1682 р. єпископ Львівської православної єпархії отримав від польського короля ще одне важливе доручення – вести переговори з Військом Запорозьким (Правобережною та Лівобережною Україною) про перехід під прапори Яна III Собеського³⁹. У зв’язку з цим ієрарха скерували на козацьке Правобережжя, де він мав зустріч із ще одним османським ставлеником, молдавським господарем Георге Дукою⁴⁰.

Під час переговорів із Г. Дукою вирішувалося й питання підтримки православної віри на Правобережній Україні та особисто Йосифа Шумлянського в його безперервній боротьбі з конкурентами за єпископську посаду. Також обговорювалася проблема виборів та затвердження королем митрополита для Української православної церкви⁴¹. Окрім цього, львівський владика переконував козацьку старшину у необхідності відновити у Києві самостійну церковну та світську владу: “Чи не краще в Києві мати свою голову, яку має столиця московська, що зараз патріархами зветься, старша на багато сот років Свята Софія ніж Церква Соборна

³⁴ *Andrusiak M. Józef Szumlański...* – S. 11.

³⁵ *Джиджора І.* Пригода сумських козаків у Львові з єпископом Шумлянським (1685) // *Записки НТШ.* – Львів, 1909. – Т. 87. – С. 92–96.

³⁶ *Замысловский Е.* Сношения России с Польшей в царствование Федора Алексеевича. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 36–37; *Wójcik Z.* Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679. – Wrocław, 1976. – S. 190.

³⁷ *Мицик Ю.* З джерел до секретної місії Василя Іскрицького 1682 року // *Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.)* / відп. ред. В. Смолій. – Київ, 2005. – Вип. 5. – С. 558.

³⁸ AGAD. – Ф. Архів Замойських. – № 3036. – Арк. 245–246.

³⁹ BN. – Ф. Бібліотека ординації Замойських. – № 1188. – Арк. 590.

⁴⁰ Про діяльність Г. Дуки в Україні див: *Чухліб Т.* Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681–1683 рр.) // *Київська старовина.* – 2002. – № 4. – С. 126–140.

⁴¹ AGAD. – Ф. “Публічний архів Потоцьких”. – № 47. – Т. III. – Арк. 344.

в Москві. Чому б як владу духовну, так і світську не краще бачити в Києві, ніж її шукати невільницьким способом у Москві?...”⁴². Очевидно, що такі королівські настанови у документі під назвою “Пам’ять Ясневелебному Його Милості Отцю Єпископу Львівському” мали переконати козаків у добрій волі Варшави відновити колишню автономію Українського гетьманату, що, своєю чергою, спонукало б їх до переходу на бік Речі Посполитої. До речі, у цей час Й. Шумлянський розглядався як один з головних кандидатів на посаду київського православного митрополита, якби Київ перейшов під зверхність польського короля.

За наказом Яна III Собеського влітку 1682 р. львівський єпископ вислав на Лівобережну Україну з таємними листами чотирьох своїх ченців-агентів – Йосифа (з-під Городища), Феодосія Храпкевича та Іону Зарудного з Крехівського монастиря, а також ігумена Золочівського монастиря. Вони повинні були агітувати жителів лівобережних полків переходити на службу до польського короля. Зокрема, в королівських універсалах, які вони мали оголошувати старшинам і козакам, говорилося, що Річ Посполита поступилася туркам частиною Правобережжя лише з метою утримання України під козацькою владою, а Москва не може володарювати над правобережними українськими землями, бо віддала їх султанові. Також відзначалося, що лівобережний гетьман І. Самойлович намагається знищити правобережне козацтво, а король їх “з дитинства любить” і завжди буде захищати⁴³. Щоб перетягнути лівобережних козаків на свій бік, Ян III Собеський обіцяв зберегти права православного духовенства, не допустити визисків польської шляхти над посполитими селянами тощо⁴⁴. Представники Йосифа Шумлянського повинні були відвідати такі полкові міста Лівобережної України: Полтаву, Переяслав, Ніжин, Чернігів, а також Новгород-Сіверський та Київ. Окрім того, Ф. Храпкевич мав при собі рекомендаційні листи від коронного гетьмана С. Яблоновського до колишнього київського полковника К. Солонини та брата П. Дорошенка Григорія. Однак, І. Зарудний, що колись був козаком Корсунського полку, відразу ж поїхав до Батурина та розповів про таємну акцію польського уряду гетьманові І. Самойловичу, а тому їхня місія завершилася провалом. Зрадником Варшави виявився й ще один агент королівського уряду на Правобережжі, білоцерківський священник С. Заремба. З огляду на його співробітництво з І. Самойловичем, Йосиф Шумлянський добився його арешту та суду над ним⁴⁵.

Відчуваючи неминучу війну з Османською імперією напередодні Віденської кампанії⁴⁶, король Речі Посполитої активізував свої дії аби вирішити “козацьку

⁴² AGAD. – Ф. “Публічний архів Потоцьких”. – № 47. – Т. III. – Арк. 344..

⁴³ Там само. – Ф. “Архів Замоїських”, № 3036. – Арк. 261.

⁴⁴ Павлицев Н. Польская анархия при Яне Казимире и борьба за Украину. – Санкт-Петербург, 1878. – Т. 3.– С. 82; Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII–XVIII w. – Wrocław, 1963. – S. 20–22.

⁴⁵ Библиотека князів Чарторийських у Кракові, рукоп. 1376, арк. 548–549; Кочегаров К. Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 годах. Заключение договора о Вечном мире. – Москва, 2008. – С. 118.

⁴⁶ Про участь козацтва у військовій кампанії 1683 р. див.: Чухліб Т. До питання про політичні стосунки між королем Яном III Собеським та гетьманами України // Український історичний збірник. – Київ, 1997. – Вип. I. – С. 61–100; Його ж. Ще раз про Віденську битву 1683 р. та участь в ній українського козацтва включно з його походами до Угорщини, Молдавії та Буджаку // Україна в Центрально-Східній Європі. – Київ, 2006. – Вип. 6. – С. 609–625.

проблему” та набрати українців на службу до свого війська. Влітку 1682 р. до Димера, де тоді базувалися головні сили правобережного козацтва, вирушив козацький полковник, нобілітований шляхтич Василь Іскрицький⁴⁷. Прибувши на козацьке Правобережжя, він мав зустрітися не лише зі старшиною Війська Запорозького, але й із агентами Йосифа Шумлянського⁴⁸.

У 1683 р. владики Йосиф знову змінив єпископські шати на військові обладунки⁴⁹. Згідно з компутом військ Речі Посполитої, які зібралися на 1 серпня для участі у поході під Відень, “біскуп львівський” очолював приведену зі Львова хоругву панцерних кіннотників, що складалася з 88 чоловік⁵⁰. Відомо, що напередодні битви, 7–8 вересня, руські шляхтичі на чолі з Дем’яном Шумлянським (очевидно, родичем єпископа) разом з австрійцями генерала Мерца та жовнірами Р. Рушича здійснювали розвідувальні дії в районі Віденського Лісу й мали сутичку з турецькими підрозділами Делі Умер-бея⁵¹. Під час головної битви, 12 вересня, Йосифа Шумлянського було поранено в ліву ногу.

Зважаючи на поранення, король Ян III Собеський скерував львівського єпископа 17 вересня 1683 р. до королеви Марії Казимири у Краків, яка мала організувати йому зустріч з папським нунцієм і, за словами короля, “не затримувати там його, бо він в Україні й до Волощини буде дуже потрібним”⁵². Останнє висловлювання короля, очевидно, передбачало використовувати єпископа як досвідченого дипломата у переговорах з гетьманським урядом І. Самойловича під час підготовки майбутньої виправи війська Речі Посполитої до Молдавії. Окрім того, Ян III Собеський передав через українця два лист до своєї дружини. У ніч на 2 жовтня поранений єпископ прибув до Кракова, де зустрівся з королевою⁵³. Однак так очікуваних королівських листів він не привіз. Як виявилось, ще на території Словаччини він передав їх одному зі своїх супутників Янові Францішкові Гацькому, сподіваючись, що той швидше прибуде до Польщі. Але, той, на жаль, спізнився і тим самим викликав гнів королеви, яка відписала про цей прикрий випадок чоловікові.

Перебуваючи під великим враженням від участі у Віденській битві, Йосиф Шумлянський склав поему, де, зокрема, досить детально висвітлив її перебіг:

*Та в неділю барзо рано
Всіми труби заіграно,
Тяжко з гармат огня дано,
Од короля завололо:*

⁴⁷ AGAD. – Ф. Архів Замойських, № 3036. – Арк. 252–260. Про місію полковника В. Іскрицького 1682 р. докладніше див.: Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – Київ, Нью-Йорк, 2003. – С. 281–282; Мицик Ю. З джерел до секретної місії Василя Іскрицького 1682 року... – С. 558–580; Wójcik Z. Misja Bazylego Iskrzyckiego do Kozaków w roku 1682 // States, Societies, Cultures. East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski. – New York, 2004. – S. 1189–1200.

⁴⁸ Кочегаров К. Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 годах... – С. 109.

⁴⁹ Чухліб Т. Й. Шумлянський – людина Заходу і Сходу // Гуржій О. Чухліб Т. Гетьманська Україна. – Київ, 1999. – С. 286–291.

⁵⁰ Wimmer J. Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy. – Warszawa, 1983. – S. 224.

⁵¹ Wimmer J. Planowanie i realizacja odsieczy Wiednia w 1683 r. // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1984. – Т. XXVII. – S. 165.

⁵² Jaminski B. Wien 1683. Kosaken und Kolschitzky. – Wien, 1983. – S. 106.

⁵³ Maria Kazimiera i Jan Sobiescy. Listy okresu odsieczy wiedeńskiej. – Warszawa, 1983. – S. 157.

*“Нуте, ляхи, всі за мною,
Скочте щире з охотою!
Будуть турки утікати,
А ми будем їх рубати”
...А везиря із турками
Побив mocno з татарами,
За тим німцьов оборонив,
Так теж Відень освободив...”⁵⁴*

На знак історичної перемоги над Османами єпископ наказав повісити під чудотворною іконою Теробовлянської Божої Матері у каплиці її ж імені при церкві св. Юра у Львові видобуту з його тіла кулю та прикувати її ланцюжками до срібної таблички⁵⁵. Напис на цій табличці був такого змісту: “Та куля, у вирішальній битві короля Й[ого] м[ило]сті Польського Яна III під Віднем з візирем і Турками, підстрелила Й[ого] м[илі]сть К. (ксьондза – Т. Ч.) Йосифа Шумлянського в ліву ногу, Єпископа Львівського, Адміністратора Митрополії Київської, який був попереду у тій битві при боці короля Його Милості, у неділю в полудень, тобто дня дванадцятого Вересня Року Божого 1683, а для вічної пам’яті, на образ найсвітліший Діви Теробовлянської Львівської Святого Юрія церкви дня 28 жовтня того ж року повішена”⁵⁶.

Події Віденської битви та особиста участь у ній спонукали львівського владика написати вірш, який закликав до єдності короля Яна III Собеського і лівобережного гетьмана І. Самойловича, а всіх українців та поляків об’єднатися перед турецькою загрозою:

*...Возьмімося всі за руки,
Басьмо вміли пойти в муки.
Запорожці, станьте з нами,
А чей, будет Бог за нами”⁵⁷.*

Текст цього вірша поклали на музику і виконували в багатьох українських і польських селах та містечках. Не виключено, що Йосиф Шумлянський був автором й інших віршів, які, на жаль, не збереглися до нашого часу. Відомо також, що в 1687 р. він видав надзвичайно цікаву книжку під назвою “Метрика чи списання

⁵⁴ Цит. за: Українська поезія. Середина XVII ст. / упорядники В. Кречотень, М. Сулима. – Київ, 1992. – С. 122.

⁵⁵ Йосиф Шумлянський вивіз чудотворну ікону Теробовлянської Божої Матері з Теробовлі у 1673 р. Срібні шати для неї виготовив ігумен Теробовлянського монастиря Діонісій Олександрович. У 1700 р. при церкві св. Юра Й. Шумлянський збудував Покровську каплицю, куди перенесли ікону разом зі срібною табличкою, яка засвідчувала участь львівського єпископа у Віденській битві 1683 р. У 1722 р. для ікони влаштували вітвар Непорочного Зачаття. У 1724 р. королевич К. Собеський подарував для ікони велику срібну таблицю із зображенням “Діви та Сина”, а також самого королевича з гербом Собеських (Александрович В., Ричков П. Собор Святого Юра у Львові. – Київ, 2008. – С. 153–154). Сьогодні ікона Теробовлянської Богородиці знаходиться у новому приміщенні кафедрального собору св. Юра у Львові, зведеному у середині XVIII ст. Опис цього образу Й. Шумлянський подав у своєму заповіті (Акты, относящиеся к истории Южнозападной Руси. – Львов, 1868. – С. 39). На жаль, місцезнаходження “віденської” таблички нам не вдалося відшукати.

⁵⁶ Цит. за: Bendza M. Kosciół Prawosławny w Rzeczypospolitej przededniu i dobie wiktorii Wiedeńskiej // Rocznik Teologiczny. – 1983. – Z. 1. – S. 80.

⁵⁷ Українська поезія. Середина XVII ст. ... – С. 124.

рукоположених”, яка була написана в блискучому стилі, мовою, “близькою до народної”⁵⁸.

Козацький історик-літописець Самійло Величко так охарактеризував участь галичанина у відомих подіях: “На тій віденській війні був при королі Собеському новий уніят і підхлібник лядський Йосиф Шум’янський, львівський єпископ. Він добре приглянувся до тодішніх подій...”. Як бачимо, що, попри на те, що Й. Шумлянський прийняв унію, на що негативно відреагував не лише Величко, але й переважна більшість старшини і духовенства Лівобережної України, козацький літописець все ж таки позитивно оцінив участь “лядського підхлібника” у Віденській битві. Окрім того, С. Величко подав у своєму творі “думу, або пісню” написав Йосиф Шумлянський “на досаду гетьманові Самойловичу”, який відмовився допомогти Яну III Собеському. Текст, який виклав Величко, відрізняється від записаного у т. зв. Коломийському рукописі 1690 р. варіанту вірша (див. Додатки)⁵⁹. У варіанті, що записав козацький канцелярист, наголошується на відмові лівобережного гетьмана надати допомогу Яну III Собеському:

*...Жался, Боже, жался, Боже, на гетмана,
Самойловича Івана,
Що наказал християном,
Пойти против бьсурманом!..*⁶⁰.

Форма, в якій подано вірш Йосифа Шумлянського у “Літописі” Величка, зокрема, повторювання першого рядка кожного куплету дало підставу Іванові Франкові зробити висновок, що С. Величко “чув ту пісню у співанні і списував текст так, як його співали”⁶¹. Ще один із варіантів цього вірша зберігається в рукописному збірнику пісень кінця XVIII ст. в бібліотеці Музею князів Чарторийських у Кракові⁶².

Одужавши від ран, отриманих під Віднем, львівський єпископ, що на той час виконував ще й обов’язки адміністратора Луцько-Острозької єпархії⁶³, став учасником складного і довготривалого переговорного процесу між Річчю Посполитою та Московською державою (разом з лівобережним Українським гетьманом І. Самойловичем⁶⁴) щодо укладення Вічного миру, який мав би означати

⁵⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. ... – Т. 33. – С. 432.

⁵⁹ Pieśni ludu guskiego w Galicyi / zebrał Żegota Pauli. – Lwów, 1839. – Т. 1. – S. 148–154.

⁶⁰ Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке / составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского. 1720. / Издана Временною комиссиею для разбора древних актов. – Киев, 1851. – С. 536.

⁶¹ Франко І. Вірша єпископа Й. Шумлянського...; Його ж. Зібрання творів: У 50-ти т. ... – Т. 33. – С. 431–437.

⁶² Возняк М. Матеріали до історії пісні і вірші: Тексти і замітки. – Львів, 1913. – С. 20–22.

⁶³ Сковчиас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. ... – С. 590.

⁶⁴ У 1684 р. козацьке військо І. Самойловича зайняло білоруські володіння Речі Посполитої і виник дипломатичний конфлікт між Варшавою, Вільном та Московією. Литовські урядовці вимагали у московитів пояснити порушення засад Андрусівського перемир’я 1667 р. та наказати гетьманському війську звільнити територію Засожжя. Король Ян III Собеський звернувся за роз’ясненнями до царів Івана та Петра, а ті, у свою чергу, вимагали пояснень від І. Самойловича. Гетьман надіслав до Москви листа, в якому назвав такі причини своїх дій: *по-перше*, він зайняв Засожжя у відповідь на аналогічні дії львівського єпископа Й. Шумлянського, який відібрав володіння київських монастирів на Правобережжі; *по-друге*, вказував на те, що, з огляду на переселення багатьох правобережців на Лівобережжя, “край наш став дуже тісним” (Российский государственный архив древних актов. – Ф. 79. – Оп. 1. – Д. 219. – Л. 68–70 об.).

вступ московитів до антитурецької Священної Ліги. Цілеспрямована діяльність львівського єпископа сприяла долученню до тексту польсько-московського договору 1686 р. статті, де говорилося: “...що Його Королівська Величність, не звелить чинити ніякого утяження й примусу до римської віри і до унії божим церквам єпископії Луцької, Галицької, Премішльської, Львівської... та всім людям (православним – *Т. Ч.*), що живуть у Короні Польській і у Великому Князівстві Литовському”⁶⁵. Зважаючи на наполегливі клопотання Йосифа Шумлянського, 10 липня 1686 р. Ян III Собеський видав універсал про звільнення українського духовенства “грецького сповідання” на території Речі Посполитої від усіх податей і повинностей, залишивши їм лише “поголовний податок”⁶⁶.

Дня 22 грудня 1689 р. львівський єпископ був присутнім на переговорах послів Запорізької Січі П. Лазуки та А. Кисляківського з Яном III Собеським, які відбулися у жовківському соборі св. Лаврентія⁶⁷. На прохання короля, який побоювався, щоб інформація про його зустріч не потрапила до Москви, владика Йосиф присягнув, що буде зберігати в таємниці зміст розмов свого патрона із запорожцями, які заявляли про своє бажання відмовитися від зверхності царя й перейти під владу Речі Посполитої. Того ж року Йосиф Шумлянський відіслав із листами до московського патріарха Іоакима свого архідиякона П. Ломиковського, пропонуючи царям Іванові й Петрові започаткувати Галицьку митрополію⁶⁸.

На початку 1690 р. до Батурина прибув посланець від львівського єпископа полковник В. Іскрицький, який, очевидно, за таємним наказом Яна III Собеського мав прохати лівобережного гетьмана І. Мазепу перейти під владу Речі Посполитої⁶⁹. Ще одного представника від Йосифа Шумлянського, польського шляхтича К. Домарадського, що невдовзі прибув до Батурина з аналогічною місією, І. Мазепа відіслав під конвоєм до Москви⁷⁰. Єпископ також був причетний до складної міждержавної дипломатичної гри, т. зв. інтриги ченця Соломона, в результаті успішного завершення якої промосковського гетьмана І. Мазепу було б усунуто від управління Лівобережною Україною⁷¹.

Про цей прикордонний конфлікт між Лівобережною Україною та Великим князівством Литовським детальніше див: *Чухліб Т.* Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. // *Український історичний журнал.* – 2005. – № 5. – С. 48–67.

⁶⁵ Цит. за: *Величко С.* Літопис. – Київ, 1991. – Т. 2. – С. 316–317.

⁶⁶ Акты, относящиеся к истории Западной России... – Т. 5. – С. 195–196. Див. також: *Kamiński A.-S.* Republik vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686–1697. – Cambridge, 1993. – P. 221–228.

⁶⁷ *Станіславський В.* Запорозька Січ і Річ Посполита. 1686–1699 рр. – Київ, 2004. – С. 108.

⁶⁸ Архив Юго-Западной России. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620–1694 гг.). – Киев, 1873. – Ч. 1, т. 5. – С. 271–276.

⁶⁹ *Чухліб Т.* Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. – Київ, 2009. – С. 376.

⁷⁰ Листи Івана Мазепи 1687–1691 / упор. В. Станіславський. – Київ, 2002. – Т. 1. – С. 395–397; *Устрялов Н.* История царствования Петра Великого. – Санкт-Петербург, 1858. – Т. 2 (Приложения). – С. 478–479, 481–482; *Darowski A.* Intryga Solomonka. Kartka z dziejów Jana Mazepy // *Szkice Historyczne.* – Warszawa, 1901. – Ser. 1. – Wyd. II. – S. 203.

⁷¹ Листи Івана Мазепи 1687–1691... – Т. 1. – С. 375–377. У міждержавних претензіях Москви до Варшави щодо недотримання умов Вічного миру 1686 р. відзначалося: “Да у полского ж короля обьявился с воровскими и с сотавными писмами пи подделанною печатью [Мазепы] вор и составщик Соломонко старец, будто прислан от гетмана Ивана Степановича. И Шумлянкой

У 1695 р. владики Йосиф знову взяв до рук зброю⁷², адже протягом січня–лютого відбулося вторгнення татарської і ногайської орд до Західної України. За дорученням султана Османської імперії кримський хан Селім-Гірей I скерував на галицькі землі через Кучманський шлях свого сина Шехбас-Гірея на чолі 12-тисячного війська. Операція була спланована як превентивний військовий захід у руслі оборони Османами своїх завоювань на Західному Поділлі. 29 січня татари були під Кам'янцем-Подільським, а 8 лютого – поблизу Золочева. Головний удар татарського війська було спрямовано на Львів. Великий коронний гетьман Речі Посполитої Станіслав Яблоновський на чолі малочисленних підрозділів (бл. 5 тис. чол.) виступив на захист міста, але не зміг завадити татарам вдертися до Львова. 11 лютого ханський син, оточивши коронні частини, змусив їх відступити й оборонятися на вулицях міста. Під час вуличних боїв татари спалили й пограбували багато будинків, зокрема, були знищені церкви Воскресіння Христового та св. Параскеви, монастир Воведення.

У локальних боях на вулицях Львова активну участь взяв єпископ Йосиф Шумлянський. Він організував та озброїв загін з кількох десятків священників і, вміло керуючи ними, зумів оборонити від руйнування церкву св. Юра. Джерела свідчили, що з-за церковних мурів у ворога стріляли не лише з мушкетів, але і з гармат. Родич єпископа Павло Шумлянський зумів взяти у полон одного татарина. У результаті рішучих та професійних військових дій єпископа приміщення храму були захищені від сплюндровання ворогом. У розпалі локальних сутичок серед татар поширилася чутка про наближення до Львова полків українського козацтва на чолі зі Семеном Палієм, що змусило орду відступити. Через деякий час на допомогу оборонцям міста надійшли підрозділи регіментаря Б. Вільги (серед них і справді була козацька сотня). У результаті татарського нападу постраждали й інші міста і селища Західної України. Цей похід кримської орди став останнім вторгненням турецько-татарських загонів на територію регіону. Він змусив польський уряд (поряд з іншими оборонними заходами) укласти двотисячний реєстр козацтва Правобережної України, виплативши їм із державної скарбниці 27 тисяч 888 злотих⁷³.

Після смерті свого патрона, Яна III Собеського, у липні 1696 р. Й. Шумлянський у листі до новообраного київського митрополита Варлаама Ясинського писав, що зі смертю короля вмерла унія, а він є “сином правдивої церкви Божої православно-східної”⁷⁴. У той же час єпископ розпочав листуватися з російським воєводою в Білгороді Б. Шереметьєвим. Все це стало останньою краплею, що переповнила чашу терпіння й спричинила оприлюднення представниками католицької й уніятської церков таємного акту про перехід Шумлянського на унію ще у

письма воровские подал и во всем ему поверено...” (Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1872. – Т. XII. – С. 365). Про гучну справу ченця Соломона див. докладніше: Костомаров Н. Мазепа. – Москва, 1992. – С. 50–53.

⁷² *Majewski W.* Najazd tatarów w lutym 1695 r. // *Studia i materiały do historii wojskowości.* – Warszawa, 1963. – Т. IX, cz. I. – S. 125–178.

⁷³ *Чухліб Т.* Документи про фінансування козацьких полків Річчю Посполитою та Ватиканом у 80–90-х рр. XVII ст. // *Український археографічний щорічник.* – Київ; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 340–356.

⁷⁴ *Величко С.* Літопис... – Т. 2. – С. 526.

1677 р.: у березні–квітні 1697 р. відповідний документ було внесено до луцької й львівської гродських актових книг⁷⁵. У відповідь на такі дії своїх противників львівський єпископ звернувся до керівництва Апостольської столиці. Він вказав на те, що визнання ним влади Папи Римського призвело б до війни з Московією і Лівобережною Гетьманщиною, а це, своєю чергою, могло викликати руїну Речі Посполитої. Обіцяючи зложити явну декларацію на найближчому сеймі, Й. Шумлянський знову висунув певні умови, головна з яких полягала в утворенні в межах Корони Польської автономної православної Галицької митрополії.

Після повернення Османами Речі Посполитій Кам'янець-Подільського восени 1699 р. Йосиф Шумлянський на чолі своєї панцерної хоругви, яка відзначилася у битві під Віднем у 1683 р. та обороні Львова в 1695 р., спробував відвоювати у римокатоликів низку колишніх православних храмів у місті Лева⁷⁶. Однак, у конфлікт втрутився сам король Август II Саксонський, який наказав віддати їх у розпорядження перемишльського уніятського єпископа Інокентія Вінницького. Вже вкотре своє військо вміня “войовничий” єпископ продемонстрував 29 жовтня 1706 р. у битві війська Речі Посполитої зі шведським військом під Калішем⁷⁷. За це його відзначили королівською грамотою і звільнили його володіння від податків на військо.

Довголітня військова та дипломатична діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського, на нашу думку, була скерована на зменшення протиріч між православними та католиками у межах Речі Посполитої⁷⁸, а також сприяла порозумінню між урядовими колами Варшави, Москви та Батурина. А тому король Ян III Собеський так оцінив свого соратника у боротьбі з мусульманською загрозою: “...Велебний у Христі отець Йосиф Шумлянський, львівський, галицький і кам'янець-подільський єпископ, адміністратор Київської митрополії і печерський архімандрит, гідний увічнення у тривкій пам'яті нащадків за подвиги й заслуги, якими не раз відзначався (і досі прагне відзначитися) і значно прислужився нам і державі нашій як у військових, так і у громадських справах і обов'язках...”⁷⁹.

Помер Йосиф Шумлянський 27 липня 1708 р. у Львові, де й був похований при кафедральному соборі св. Юра. Сьогодні у Національному музеї Львова зберігається один із кольорових портретів “войовничого єпископа” роботи невідомого художника. Актуальними й до цього часу видаються рядки з т. зв. Віденського вірша Шумлянського, в яких він закликав до об'єднання українців з “обох берегів” Дніпра.

⁷⁵ *Andrusiak M. Józef Szumlański...* – S. 108.

⁷⁶ *Антонович В.* Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII века // Його ж. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори.* – Київ, 1995. – С. 489–490.

⁷⁷ *Чухліб Т.* Єпископ з шаблею, мушкетом і... поетичним талантом // Русина О., Горобець В., Чухліб Т. *Незнайома Клію. Українська історія в таємницях і курйозах XV–XVIII ст.* – Київ, 2001. – С. 222–227.

⁷⁸ *Чухліб Т.* Правобережні й західноукраїнські землі в останній чверті XVII–XVIII ст. // *Історія України.* – Київ, 2002. – С. 141–151; Його ж. *Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр.* – Київ, 2010 (про Й. Шумлянського див.: с. 252, 254, 255, 288, 291–294 та ін.).

⁷⁹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 1029.

Оцінюючи церковну діяльність цієї неординарної особистості, бачимо, що, з одного боку, львівський єпископ запевняв Папу Римського й короля Речі Посполитої в прихильності до унії й подавав плани її впровадження, а з іншого – звертався до московського патріарха й царя Московської держави з проханням підтримати православних у межах Корони Польської та Великого князівства Литовського. Які з його запевнень були щирішими, важко визначити, однак безсумнівним є той факт, що Йосиф Шумлянський був одним із перших православних єпископів у Галичині, який, попри на своє таємне уніятство, все ж таки домагався у польського уряду дотримання прав православного українського населення Західної та Правобережної України. На нашу думку, причина політичної “роздвоєності” Й. Шумлянського полягала не в особливостях його психіки (про це наголошував свого часу І. Франко⁸⁰), а в тих складних умовах, в яких перебували представники українського духовенства наприкінці XVII ст. Адже православна митрополія України-Русі на той час була розділена державними кордонами Речі Посполитої, Османської імперії та Московської держави, а також перебувала в епіцентрі внутрішньохристиянської боротьби між Римом, Константинополем та Москвою.

Військовій доблесті владики Йосифа на полях багатьох битв другої половини XVII ст., в т. ч. і участь у знаменитій Віденській битві 1683 р., неодноразово відзначали тогочасні європейські полководці. Безперечно, що дипломатичний хист єпископа визнавала Корона Польська, фактично, призначивши його своїм представником у переговорах з гетьманськими урядами Правобережної та Лівобережної України. Саме Йосифові Шумлянському, який у 1671 р. відвідував українську козацьку столицю Чигирин, належать такі слова: “ці люди (козаки – Т. Ч.) не хлопи, але народ самостійний”⁸¹. Окрім того, як бачимо, львівський ієрарх був ще й здібним поетом, на вірші якого складали та співали пісні на теренах України та Польщі.

⁸⁰ Франко І. (Мирон). Йосип Шумлянський... – С. 337–362.

⁸¹ Acta Historica res gestas Poloniae. – Vol. 1. – Pars. II. – S. 631.